

CEL VESTIT ÎNTRE DASCĂLI, THEODORIT DE LA BOTOȘANI (1810)

— *Un manuscris botoșănean la Craiova* —

D. BĂLAȘA

Cu zece ani în urmă, ca bibliotecar la Mitropolia Olteniei, am înregistrat peste treizeci de cărți manuscrise. Se numără printre acestea *Manuscrisul 30*. Este un miscelaneu, fără titlu, pe care l-au intitulat „*Adunări din scrieri vechi*“. După un important „*Cuvint pentru zidirea s[[i]n[te]i minăstiri Pingăraț (vedenia lui Alexandru voievod)*“, între filele 55-69, am găsit transcrisă o lucrare a unui idntre marii dascăli ai *Școlii domnești*, din localitatea în care ne aflăm. Ea poartă un titlu lung, pe care îl reproduc în întregime: „*Această Epistolie iaste alcătuită de cel vestit între dascăli, kir Theodorit arhimandritul de la Botoșani, arătînd întrinsa toate eresurile Armenii*“. Fără aceste lămuriri nu am fi știut cine este autorul acestei lucrări, atît de cunoscut la începutul sec. XIX.

În timpul expansiunii otomane, creștinii monofiziți din Armenia s-au împrăștiat, ca și odinioară evreii. O parte din armeni au găsit adăpost în diferite orașe românești. Între acestea se numără și Botoșanii. În una din lucrările sale, *Nicolae Iorga* spune că „a locuit în șoseaua Suliței, lângă un evreu cu capul ras și lângă o armeană ale cărei grase prăjituri au săturat lăcomia“ lui copilărească¹. Tot el spune că în Botoșani „armenii își aveau mahalaua lor deosebită², și în strada Armenească aveau două biserici ale lor“³. *Marele dicționar geografic al României*, la județul și orașul Botoșani prezintă și unele date statistice. În acest județ (în anul 1898), din totalul de 2 148 de armeni, 1910 locuiau în marele oraș. Aveau aci biserici cu trei preoți, o școală româno-armenească și cimitirul lor. Majoritatea se ocupau cu comerțul⁴.

Românii, evreii și armenii formau „cele trei nații“ în Botoșani. Armenii, deținători ai comerțului, cer să aibă dreptul de a ridica niște clopotnițe monumentale, în timp ce evreii obținuseră toate drepturile,

2. N. Iorga, *România cum era pînă la 1918*, (II), Editura Mmerva, București, 1972, p. 21.

3. Idem, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 173. Un scurt istoric al armenilor, vezi Eugen Panighianț, *Armenii și românii de-a lungul veacurilor*, în *Magazin istoric*, 1981, 11, p. 51.

4. N. Iorga, *România cum era...*, p. 21.

5. Vezi *Marele dicționar geografic al României*, I, București, 1898, p. 561-564.

după cum observă același botoșănean — Nicolae Iorga — cu „mizda, adecă mită“⁵.

Deși românii formau populația majoritară, evreii concureau în comerț și prin poziția lor socială, pe armeni și pe români. Tot Nicolae Iorga spune că românii aveau „foarte multe clopotnițe și mindre, înalte, luminoase ziduri de piatră... Armenii care fuseseră opriți întâi, căpătară, în 1816, de la Domnie, voia de a-și face „o clopotniță de piatră foarte mare“, ba încă și cu ceasornic⁶.

Ca mijloace bănești, armenii „cumpăraseră de la domni destule privilegii: scutirea de olacuri, havalele și angariii, pe de o parte, iar pe de alta, scăderea desetinei, — a dijmei albinelor și porcilor“⁷. Toate cheltuielile și obligațiile ce necesitau susținerea aparatului administrativ, erau susținute numai de români. În felul acesta, după anul 1800, când orînduirea feudală se clătina puternic, încep neînțelegerile.

Despre conflictul între români și armenii din Botoșani, aflăm oarecare relatări în opusculul dascălului Theodorit, cea dintîi lucrare românească de acest gen.

În fața autorității civile orașenești și județene, cumpărată și mituită, are loc un proces între armeni (monofiziți) și români (ortodocși). Procesul prilejuiește alcătuirea unei apologii, care arată deosebirile între români și armeni, în legătură cu credința. Este o operă de mare valoare apologetică, la vremea ei, alcătuită în orașul Botoșani și păstrată în manuscrisul de la Craiova.

Autorul, „cel vestit între dascăli, kir Theodorit de la Botoșani“, adresează acest op „preacinstiului kir Antonaș Vărdănași“ și arată „de ce noi românii pravoslavnicii creștini fugim de voi ARMENII (sic, cu majuscule) care sînteți ca și noi“. Dascălul român răspunde prin această Epistolă, „la cele ce s-au întîmplat în treizeci și una al lui ianuarie (1810)“, cînd — spune Theodorit — „m-ați prihonit pre mine și ați cerut înaintea dumisale ispravnicului să dovediți că aveți adevăr atotcredința lui H(risto)s. Și ați adus odăjdiile voastre și crucea voastră, spre arătarea credinței voastre“. Discuțiile au continuat public, în Botoșani, „în casa lui kir Theodorit Mustețea“, în ziua de 3 februarie. Dascălul Theodorit a făcut o „voroavă“ la care kir Antonași n-a avut a răspunde decît că „vine cun arhimandrit“ armenesc, „dascăl foarte învățat și să-ți dau în scris — spune Theodorit — cele ce noi zicem că voi socotiți și noi ne despărțim de voi. Pentru dragă împreună petreacerii cei din afară ce am avut, după cearerea ta, acest scurt răspuns“.

Lucrarea vestitului dascăl român, botoșănean, scrisă în românește, se bazează pe *Dogmatiki panoplia*, o carte ce fuse tradusă din grecește. Opusculul de la Craiova poartă anul „1810 aprilie 21“. Deci în ceea ce privește data nu poate exista nici un dubiu. Nu știm dacă este în grafia dascălului sau a altui caligraf. Soortind această lucrare de o deosebită valoare pentru trecutul cultural, în legătură cu autorul opusculului bo-

6. N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri...*, p. 175.

7. *Ibidem*, p. 172.

8. *Eadem*, p. 175.

toșănean, prezentăm câteva informații cu privire la Școala domnească din această localitate, la care kir Theodorit era „vestit între dascăli“.

Învățământul oficial „în Țara Românească și Moldova se dezvoltă organizat la propunerile și sugestiile patriarhilor de Ierusalim, și mai ales de Constantinopol“. *Ilie Popescu-Teiușan* menționează că relațiile lor cu clerul în special, precum și cele diplomatice necesitau instruirea unor diaconi, a unor dascăli și a clericilor, în școlile de limbă „greacă și slavonă în declin, și românească“⁸. Evident că ele fiind pentru români, limba de predare a fost cea românească.

Cercetătorul O. G. Lecca spune că în 1729 s-a înființat la Botoșani o școală domnească⁹. Într-adevăr, un hrisov dat de Ioan Th. Calimach vodă, în anul 1759 (7267) decembrie 28, reînființează „Școala de elinește“, Școala domnească din târgul Botoșanilor, și fixează leafa dascălului „pentru învățătura copiilor“, — „după cum a fost și mai înainte“¹⁰.

Deci Școala domnească era mult mai veche. Odată cu reorganizarea învățământului de către Grigorie Alexandru Ghica voievod, domnul Moldovei, prin hrisovul din 1766, se menționează școli de limba greacă, la Goloți și Botoșani și școli de limba română în fiecare ținut¹¹. *Prin urmare, pe lângă Școala grecească, la Botoșani funcționa și o școală de limbă românească*¹². Localul Școlii domnești din Botoșani este amintit și în 1787 octombrie 26, ca fiind lângă biserica Adormirea (Ostenia). La fel este amintită în 1789 mai 28 : „Școala Gospod“¹³. Alt document este hrisovul lui Alexandru vodă Calimah, din 1798 aprilie 18, prin care înțărăște lui Toader Gușul, dascăl din Botoșani (probabil la aceeași biserică și Școală domnească), stăpînirea peste o crișmă cu pivniță. Semne de hotar : „alătura cu localul Sfintului Nicolae, pînă în păretele Școliei Gospod... și din păretele Școliei mergînd în jos, spre răsărit, alătura cu fîntirumul bisericii Ospenia“¹⁴.

Orașul Botoșani a fost un mare centru de cultură românească, în care a ființat o veche Școală domnească de limbă greacă și românească, în același timp cu localul propriu, așa cum am arătat mai sus, și acest lucru este deosebit de important.

9. Vezi *Istoria învățământului din România* — Compendiu, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p. 70-71.

10. O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, Editura Universul, București, 1937, p. 82.

11. Vezi „*Uricariul*“, tomul II, p. 51 ; *Marele dicționar geografic al României*, I, p. 568-569, și Constantin Iordăchescu, *Catagrafia Museului „N. Iorga“ de la vechea Școală gospod. azi „Marchian“, din orașul Botoșani*, în *Bulet. comisiei ist. a României*, vol. XV, București, 1936, p. 85.

12. Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, partea I, București, 1942, p. 273 ; *Istoria învățământului — Compendiu...*, p. 70-71 ; Ștefan Birsănescu, *Academia domnească din Iași, 1714—1821*, Editura didactică și pedagogică, București, 1962, p. 166.

13. Vezi *Istoria României*, III, București, 1964, p. 529. Vezi și p. 1051.

14. Constantin Iordăchescu, *op. cit.*, p. 94-95, doc. 26.

15. *Idem*, p. 97, doc. 32. Anul 1799 din cuprinsul documentului este greșit. Corect 1789.

Cel dintii dascăl român în Botoșani, cunoscut de N. Iorga este „*Cos-
tașco din 1758*“¹⁵. Lui i-a urmat *Toader Gușul*, de care am amintit și
alții care, cercetătorilor locali le vor fi cunoscuți.

Adăugăm la șirul dascălilor români, de la Școala domnească din
Botoșani, pe „*cel vestit între dascăli, kir Theodorit*“, autorul manuscrisu-
lui de care am amintit în această comunicare. Consider că pentru isto-
ricul învățămîntului botoșănean din jurul anului 1810, Theodorit este
un nume oarecare. Alături de el, am amintit încă două figuri botoșănene :
„*kir Antonaș Vărdănaș*“ șeful comunității armene, și „*kir Theodor Mus-
teăță*“ în casa căruia au avut loc discuțiile ce au provocat alcătuirea
manuscrisului aflat de noi la Craiova.

„*Musteață*“, cognomenul lui kir Teodor, este forma populară a cu-
vîntului dacic *mustață*, fără a mai fi nevoiți să reconstituim un etimon
latin, *Mustacea*, care în realitate nu există.

---

16. N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri...*, p. 173-174. Școala „a început a se
zidi pe la 1762“.